

DESSEWFFY, ASBÓTH, TISZA

Fontolva haladás és demokrácia konzervatív szemszögből*

Tóth Miklós Bálint

(BCE Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2019. január 9. – opponálás: 2019. január 9–22. –
véglegesítve: 2019. március 15.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány azt a kérdést járja körül, hogy létezik-e a magyar politikai gondolkodásban a liberális demokrácia bevett és széles körben használt fogalmának analógiájára olyan elképzelés, amely egyszerre magán viseli a konzervatív és a demokratikus világnézet jegyeit. Másképp fogalmazva: létezik-e olyan, hogy konzervatív demokrácia?

A szerző feltételezése szerint a fontolva haladás elgondolását felfoghatjuk a konzervatív demokrácia sajátos formájaként. A tanulmány felépítése háromszintű: először azt tisztázza, hogy milyen értelemben beszélhetünk magyar konzervatív hagyományról, ezután a fontolva haladás konzervatív karakteréről lesz szó, végül pedig arra mutat rá, hogy a fontolva haladók bizonyos körülmények fennállása esetén elfogadhatónak, sőt támogatandónak tartják a demokráciát. Ennek bizonyításához Dessewffy Aurél, Asbóth János és Tisza István műveire támaszkodik.

Kulcsszavak: konzervatív demokrácia ■ fontolva haladás ■ Dessewffy Aurél ■
Asbóth János ■ Tisza István

A liberális demokrácia mint politikatudományi kifejezés vitatottsága ellenére bevett és széles körben használt fogalma a szakirodalomnak. Két elem együttes meglétét feltételezi: egyszerre jelen vannak benne a liberalizmus általános vonásai és a demokratikus eszme jellemzői. Tocqueville-től (1993) Zakariáig (1997) rengeteg szerző szentelt figyelmet a két idea közti feszültségnek, ám ennek ellenére elméleti és gyakorlati szinten is azt mondhatjuk, hogy a kizárólagosságra törekvő népakarat liberális korlátozásának elve koherens eszmében, illetve létező politikai rendszerben ölt formát.

* Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató- A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

Jóval nehezebb a dolgunk, amikor azt akarjuk megállapítani, hogy a konzervativizmus mint a liberalizmus hagyományos ellenfele milyen viszonyban áll a demokrácia elképzelésével. Kérdés egyáltalán, hogy a konzervatív gondolkodás széttartó mivolta lehetővé teszi-e efféle átfogó magyarázat megalkotását: nyugodtan állíthatjuk, hogy a liberalizmussal összevetve a konzervativizmus sokkal inkább adaptálódik az adott politikai közösséghez és az éppen fennálló politikai körülményekhez. Írásomban ezért csupán a magyar konzervatív hagyomány – pontosabban fogalmazva annak egyik ága – és a demokrácia kapcsolatára szorítkozom. Állításom szerint a fontolva haladás gondolata értelmezhető úgy, mint egy sajátos kísérlet a konzervativizmus és a demokrácia szintén nem súrlódásmentes relációjára.

A következőkben kifejtett gondolatmenet felépítése háromszintű. Először azt szükséges tisztázni, hogy milyen értelemben beszélhetünk magyar konzervatív hagyományról. Ezt követően amellettt érvelek, hogy a fontolva haladás elképzelése voltaképpen ezen hagyomány egyik megnyilvánulási formája, majd ugyanazon szempontrendszer mentén rámutatok arra, hogy ilyen specifikus alakban – vagyis a fontolva haladás és a demokratikus elgondolás összehangolhatóságában – fedezhetjük fel a konzervatív demokrácia mint koherens idea lehetségességét. Ennek rekonstruálásához három szerző gondolkodását veszem alapul: Dessewffy Aurél, Asbóth János és Tisza István művei lehetőséget teremtenek arra, hogy mozaikszerűen felvázoljuk eme intellektuális irányzat elméleti kereteit.

MAGYAR KONZERVATIVIZMUS

A hazai konzervatív politikai gondolkodáson egyértelműen nyomot hagyott a magyar történelem elmúlt kétszáz évének viharos jellege. A forradalmakkal, rendszerváltozásokkal, politikai és gazdasági krízisekkel terhelt utóbbi két évszázad nem tette lehetővé, hogy egységes és stabil szellemi fejlődést írjon le a magyar konzervativizmus. Ez természetesen nem egy különösebben eredeti felismerés: a radikálisan eltérő politikai feltételrendszerek magától értetődően más válaszokat igényelnek. A bizonytalan, válságos időszakokban értelemszerűen más problémák jelentkeznek, mint amikor a politikai viszonyokat kiszámíthatóság és folytonosság jellemzi. A felvetődő kérdések különbözősége implicálja azt, hogy az adott kor konzervatívjai által megfogalmazott válaszok látszólag ellentmondanak vagy egyenesen tagadják a korábbi korok szintén konzervatívként elkönyvelt eszméit.

Schlett István a fenti jelenség kapcsán arról ír, hogy a különböző időszakok konzervatív gondolkodása közti szakadék okán helyesebb, ha nem is magyar konzervativizmusról, hanem konzervativizmusokról (Schlett, 2009: 5.) beszélünk. Hozzáteszi, hogy igencsak kétséges azon politikai filozófiai vállalkozások sikere, amelyek arra törekszenek, hogy megleljék a mindegyikben meglévő

közös vonást, azaz – ahogy ő nevezi – „az igazi konzervativizmust”. Gondolatmenete távolról kapcsolódik a politikai gondolkodás cambridge-i iskolájához. A Quentin Skinner nevéhez köthető felfogás – az úgynevezett kontextualista megközelítés – állítása szerint bizonyos szerzők vagy egyes intellektuális jelenségek csupán az adott politikai–társadalmi–gazdasági szituáció nézőpontjába helyezkedve érthetőek meg, és csak az alapján vagyunk képesek rekonstruálni őket. Ebből következik, hogy a politikai gondolkodás kutatója alapvető hibát követ el akkor, amikor saját korának problémáit, konfliktusait, fogalmait próbálja beilleszteni a megelőző történelmi helyzetekbe (Skinner, 2002: 58.).

A politika helyhez, időhöz, sajátos történelmi körülményekhez való kötöttségét nem felejtve mégsem céltalan vagy helytelen törekvés annak meghatározása, hogy vajon miféle szellemi gyökerei vannak a különböző korokban megjelenő konzervatív elképzeléseknek. A kontextus adta feltételeken túl ugyanis a tágran értelmezett politikai cselekvés¹ mint gyakorlati tevékenység feltételez bizonyos előzetes meggyőződéseket és intellektuális alappontokat. Az intellektuális tájékozódás keretrendszere általában jellemezhető bizonyos vissza-visszatérő gondolati irányokkal és következetesen megjelenő eszmei alapokkal. Oakeshottól (2001) kezdve Nisbeten (1996) át Scrutonig (2017) számos szerző igyekezett meglelni a tökéletlenség politikájának (Quinton, 1995) gondolati magvát. Ahogy azt Balázs Zoltán (2010: 95–96.) is leírta a magyar konzervativizmus karakteréről szólva, a felfogások különbözősége ellenére a következő pontokat nyugodtan tekinthetjük a tágran értelmezett konzervatív világvég jellemzőinek:

1. antropológiai pesszimizmus,
2. a rossz komolyan vétele, de viszonylagos tolerálása,
3. az értékek és erények egyénekhez kötése az intézményekkel, struktúrákkal szemben,
4. a teóriákkal és a lehetőséggel kapcsolatos viszonylagos szkepszis,
5. a gyakorlati tudás magasabbra értékelése az elméletivel szemben,
6. a hagyományok előnyben részesítése az új ötletekkel szemben,
7. a kulturális, civilizációs, esztétikai értékek elkülönítése és megkülönböztetett féltése az absztrakt morális elvekhez képest,
8. a politikai tudás speciális tudásformának (kormányzás) való föltételezése.

A magyar konzervatív gondolkodás heterogén mivoltából adódóan a fenti pontok egymástól markánsan eltérő eszmei irányzatok sarokköveit jelentik. Ezen sokszínűség okozza azt is, hogy az alapkérdésekben egyetértő felfogások közt gyakorta éles ellentmondás mutatható ki jelentős politikai problémák esetén is. A paradoxon feloldása érdekében valószínűleg az a helyes megközelítés, hogyha a magyar konzervativizmust egy olyan intellektuális hagyománynak

tételezzük fel, amelynek egymással is vitában álló leágazásai mégiscsak visszavezethetőek megfogható és jól körülírható szellemi eredőkre.

Az sem teljesen egyértelmű, hogy a hagyomány különböző leágazásai miként viszonyulnak egymáshoz. Amikor magyar ókonzervativizmusról, tradicionálizmusról vagy éppen fontolva haladásról beszélünk, akkor látnunk kell, hogy ezen elképzelések tágassága és rugalmassága – azaz az adott történelmi viszonyokra és specifikus politikai konstellációkra való adaptálhatósága – nem feltétlenül ugyanolyan. Amíg példának okáért a 19. század elején az ókonzervatív gondolat egy létező és életteli elképzelés volt, addig manapság aligha beszélhetünk róla ebben a formában. Ezzel szemben a fontolva haladás koncepciója eltérő társadalmi-politikai feltételek mellett is a politikai gondolkodás meghatározó iránya volt.

A konzervativizmusnak az átfogó világmagyarázatokat nyújtó elméletekkel szembeni szkepsziséből adódik, hogy nemigen találhatunk olyan műveket, amelyek kimerítően és teljes körűen összegeznék ezen világnézetet. Az alaposan kidolgozott, konzisztenciát hirdető filozófiai munkákkal szemben a konzervatívok hajlamosabbak olyan műfajokat választani gondolkodásuk kifejezésére, amelyek nagyobb szabadságot és kötetlenebb megfogalmazást engednek. A közéletben aktív politikai gondolkodók számára kiváltképp alkalmas a tanulmánykötet, az esszé és a publicisztika.

Jogosan merül fel a kérdés, hogyan vagyunk képesek rekonstruálni egy-egy szerző világnézetét az egymással laza összeköttetésben álló írásai alapján. Milyen választ adjunk arra a problémára, amikor jobb esetben félreérthető megfogalmazásokkal, rosszabb esetben belső ellentmondásokkal szembesülve kételyek merülnek fel azzal kapcsolatban, hogyan értelmezhetjük őket egységes egészként. Dessewffy Aurél a publicisztikai írásait tartalmazó művében, amelynek címe *X. Y. Z. könyv*, szintén érzekelte a kérdés jelentőségét, ahol a következőket írta: „Egy összefüggő politikai gondolat-összev kifolyásai talán, ám mégis csak újságírói rögtönzések, mellyeknek belső értéket s benső becsét szerzőjük maga legkevésbé hajlandó tulajdonítani. Nem is annyira lényegét érdeklík napi renden lévő kérdéseinknek, mint inkább előleges elmélkedések az irány felett, mellyel e kérdéseknek adni, az elvek felett, mellyeknek befolyása alatt azokat elhatározni szükséges.” (1841, nincs oldalszám)

A fent elmondottak igazak Asbóth és Tisza vizsgált műveire is, vagyis habár mindhármójuk konkrét és aktuális politikai ügyek mentén fejtették ki véleményüket, az általuk leírtakból mégis egyértelműen kiolvashatjuk a fontolva haladás eszmei alapvetéseit. Ez – ahogy Dessewffy is elmondta – abszolút tudatos szerzői döntés eredménye, ugyanis elképzelése szerint a politikai szereplők mindennapi kérdésekben vállalt pozíciója és az azokban bemutatott álláspontja nem önmagukban állnak, hanem együttes vizsgálatuk alapján képesek vagyunk kirajzolni a mögöttük húzódó mélyebb megfontolásokat is. Sőt lényegi céljuk pontosan ebben rejlett: rámutatni arra, hogy helytelenül járnak el azok,

akik ugyanazon személy látszólag különálló politikai állásfoglalásait elemezve nincsenek tekintettel a köztük meglévő összefüggésekre. Fontos látnunk, hogy a politika végeredményben felfogások és világértelmezések ütköztetése,² ezért a róluk való elmélkedés nem öncélú filozofálás. Éppen ellenkezőleg: amennyiben józanul és kellő alapossággal vetjük össze a vélekedéseink fundamentumát képező ideákat, az jótékony hatással lesz a később meghozandó politikai döntések minőségére is.

Amikor a különböző korokban élő konzervatív gondolkodók demokráciáról való vélekedését szeretnénk egy keretben értelmezni, szembe kell néznünk azzal a részben nyelvi, részben politikai problémával, hogy ezen szerzők nem feltétlenül ugyanazt értették alatta. Míg Tisza idejében ezen dilemma jól megfogható módon az általános választójog formájában merült fel, addig Dessewffyék számára még sokkal inkább a politikai részvétel kiterjesztését jelentette. A problémafelvetés széttartóságát akkor tudjuk kezelni, ha ismételten a közös gondolati magra koncentrálnak. Ennek megfelelően tanulmányomban demokrácián azt a politikai eszmét értem, amely a tömegek politikai participációjának kiszélesítését tűzi ki célul.

A FONTOLVA HALADÁS KONZERVATÍV KARAKTERE

A fontolva haladás eszméjének összetettségét remekül fejezi ki a fogalom ketős mivolta. Talán érdemes a második elemmel kezdeni: a progresszió vitathatatlanul a liberalizmus egyik kulcsfogalma, így az ehhez párosuló „fontolva” előtag csupán a folyamat mérséklésére irányuló kísérletnek tűnik. Ezt az álláspontot jól illusztrálja Romsics Ignác állítása: „A magyar nyelvben »fontolva haladóknak« is nevezett konzervatívok álláspontja csak mértékben, ütemben és módban, de nem alapjában és minőségében tért el a liberális felfogástól.”³ (Romsics, 2016: 9).

Noha Romsics konzervatívoknak nevezi ezen gondolat képviselőit, összességében ebből a megközelítésből az következik, hogy voltaképpen a liberálisok és a fontolva haladók is ugyanazon politikai elvekkel rendelkeznek, csupán a megvalósítás sebességében tér el álláspontjuk. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a fontolva haladás valójában a liberális világkép egy tompított variánsa, amely bizonyos fokú különbözősége ellenére alapvetően osztja annak eszmei kiindulópontjait.

Ebben a fejezetben pontosan arra akarok rámutatni, hogy nem fokozatbeli eltérésről van szó, hanem a világ megértéséhez és a kitűzött politikai célok megfogalmazásához elengedhetetlen premisszái is mások. Állításom szerint lényegi mondanivalóját tekintve sokkal közelebb áll a konzervatív, mint a liberális gondolkodáshoz. A megfontoltság és a mértékletesség tehát nem kiegészítés vagy jelentéktelen módosítás, hanem a felfogás magvát meghatározó idea.

Annak ellenére, hogy Dessewffy Aurél, Asbóth János és Tisza István más korban élt, különböző társadalmi és politikai feltételekkel néztek szembe, továbbá nézeteik számos ponton eltértek, gondolkodásuk összevetésekor láthatjuk, hogy mindhárman konzervatív nézőpontból érvelnek amellett, hogy a haladás szükséges, ám keretek közé szorítandó. Nem kívánom életművüket a maga teljességében értékelni és értelmezni, csupán azt szándékozom bemutatni, hogy mindannyiuk nyomát adta valamilyen formában annak, hogy a progresszió visszafogott változata igazából a konzervativizmus jegyeit mutatja. Ennek demonstrálására Dessewffy *X. Y. Z. könyv* című művét (1841), Asbóth *Magyar conservatív politika* (1875) és Tisza összes művének első kötetéből (1923) a *Választójog* című fejezetet veszem górcső alá.

Írásomban nem állítom, hogy a három vizsgált szerző egyéb szövegei alapján ne lenne kimutatható más eszméknek a gondolkodásukra gyakorolt hatása. Sőt – ahogy arra Szalai Miklós (2017) is rávilágított – Asbóth például kifejezetten hosszú intellektuális pályát írt le, mire életműve kezdeti liberális szakasza után egy határozott konzervatív fordulatot vett. Azonban elméleti igényessége okán a kiválasztott három mű jól kirajzolja a fontolva haladás ideájának főbb karakterisztikumait.

A konzervativizmus korábban említett jellegzetességeit nem szem elől tévesztve négy alfejezetben fejtem ki, hogy a fontolva haladás karaktere a lát-szattal szemben nem követi a liberalizmus alapvonásait. Az *emberkép*, az *episztemológiai sajátosságok*, a *hagyomány és haladás*, valamint a *politikum jellemzői* alfejezetek segítségével előbb megérthetjük, hogy ezen idea milyen szervesen bele van ágyazva a magyar konzervativizmus hagyományába, majd ugyanezen szempontrendszer alkalmazva rámutatunk arra, hogy a demokratikus és a konzervatív világnézet nem feltétlenül áll kibékíthetetlen konfliktusban egymással.

Emberkép

A fontolva haladók gondolkodását szervesen meghatározza az, hogy miként vélekednek az ember alapvető természetéről. Meggyőződésük kulcsfontosságú elemét adja, hogy vissza-visszatérően megemlítik rosszra való hajlamunkat. Dessewffy a gyarló emberről beszél (1841: 43.), Asbóth tovább megy, amikor már-már Machiavellit idézi: „Mert miután az emberek általán hitványok, a jótétemény többnyire csak addig köti őket, míg hasznodat vehetik, de elhagynak akkor, mikor leginkább rájuk szorultál.” (Asbóth, 1875: 115.) Érzékelik, hogy az ember életének talán legmeghatározóbb mozgatórugója a saját érdekeinek szem előtt tartása. Ennek megfelelően gyakorta figyelmen kívül hagyja azt, hogy egy-egy döntés esetében mi lenne az erkölcsileg igazolható lépés és ehelyett sokkal inkább arra koncentrál, hogy számára (elsősorban materiális értelemben) kedvező helyzet alakuljon ki.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberi cselekvést kizárólag önös szempontok határoznák meg. A fontolva haladás képviselői szerint szintén megtalálható bennünk a jóra való fogékonyság is. Ennek alapja erkölcsi lény mivoltunk: tisztában vagyunk azzal – még ha nem is mindig ezek mentén döntünk –, hogy legtöbb cselekedetünknek igenis van morális jelentősége. Nem feltétlenül tudatos kalkulációra kell itt gondolnunk (ez nyilvánvalóvá válik, amikor az episztemológiai sajátosságokról lesz szó), hanem arra, hogy cselekvésünk pillanatában felmerül egyáltalán az alternatíva lehetősége. A fontolva haladás pontosan ezen vonásunkra reflektál: érzékeli, hogy az emberi gyengeség szükségessé teszi a szélsőségektől való távolságtartást. Ez voltaképpen az arany középút klasszikus elképzelését értelmezi az antropológiai jellemzőink tekintetében. Arra utal, hogy az önös érdekeink érvényesítésére irányuló hajlamunkat akkor tudjuk kordában tartani, ha tudatosan törekszünk ellenállni a rossz bármely irányból érkező csábításának.

A fontolva haladók gondolkodása szerint akkor járunk el helyesen, ha nem engedjük szem elől téveszteni az emberi természet kettős jellegét, vagyis azt, hogy magatartásunkat a jó és a rossz konstans vonzásában kell kialakítanunk. A felfogás konzervatív karaktere tehát nem az emberi esendőség kizárólagosságában nyilvánul meg, hanem annak felismerésében, hogy jellembeli hiányosságaink nem kiiktathatóak vagy megszüntethetőek. Másképp fogalmazva: a fontolva haladás eszméit vallók antropológiai pesszimizmusának kulcsa alaptermészetünk tökéletesíthetőségének tagadása, vagyis nem a javulás és a morális fejlődés lehetőségét zárja ki, hanem azt, hogy ezen folyamat valaha is egy lezárt és hibátlan állapotot eredményezhet. Ezen gondolat szoros kapcsolatban áll a konzervativizmus utópiaellenességével: meggyőződése szerint a jó és a rossz nem megszüntethető dualitásából fakadóan cselekvéseink többsége egyben erkölcsi döntés is, amelyek közti választás szükségszerűen kontingens helyzetet eredményez.

A fentiekben kifejtettek ellenére azt mondhatjuk, hogy más politikai eszmékkel szemben ezen világnézet meglepően kevés figyelmet fordít az emberkép részleteinek kidolgozására. Ez a vonás valószínűleg nagyban hozzájárult ahhoz a tényhez, hogy igen különböző politikai és társadalmi környezetben is releváns intellektuális alternatívát jelentett.

Episztemológiai sajátosságok

A rendelkezésünkre álló tudás természetére vonatkozó feltevések kulcsfontosságú elemét adják a fontolva haladók világnézetének. Erőteljesen meghatározza gondolkodásukat, hogy más konzervatívokhoz hasonlóan ők is bizalmatlansággal tekintenek az átfogó elméletek gyakorlati alkalmazására irányuló törekvésekre.

Dessewffy, Asbóth és Tisza egyaránt abból indul ki, hogy nem lehetséges helyes döntések meghozatala anélkül hogy előtte megfontoltan végiggondolnánk azt, hogy pontosan milyen célt is szeretnénk elérni az adott cselekedettel, és különösen fontos, hogy számba vegyünk az esetleges negatív következményeket. Különösen igaz ez a megállapítás a politika világára, ahol egy-egy mélyreható változásnak jelentős hatása lehet a közösség egészére nézve is.

Mindhárman tisztában vannak azzal, hogy a legtöbb ember nem a józan ész alapján cselekszik, hanem befolyásos véleményformálók álláspontját vagy csupán az uralkodó eszméket követve másolja azt a mintát, amelyet maga előtt lát. Ahogy Asbóth fogalmaz: „úgy szerzik be nézetüket, meggyőződésüket és mindazt, a mit elveiknek neveznek, mint a hogyan a szabótól veszik a ruhát”. (1875: 2.) Ugyanakkor fontos látni, hogy a politika folyton változó természetéből fakadóan a helyes döntések megalkotása igényli azt, hogy a felelős pozícióban tevékenykedő politikusok kellő alaposággal nyúljanak hozzá a szélesebb rétegeket érintő jogszabályokhoz.

A fontolva haladás képviselői rendszeresen bírálják, sőt azt is mondhatnánk, hogy időnként kajánul élcelődnek a liberális felfogásra jellemző doktriner gondolkodáson. Észrevételük szerint a hazai *sablon-liberalismus* (Asbóth, 1875: 15.) képviselői mindenféle reflexió nélkül veszik át az általuk felvilágosultnak tartott nyugati országok berendezkedésének egyes elemeit. Ennek megfelelően kizárólag arra törekednek, hogy minél alaposabban megfigyeljék a haladás következő stádiumában lévő államok politikai rendszerét, és azok legfőbb jellemzőit átültessék a magyar gyakorlatba. Különösen igaz ez a politikai intézményekre: a liberálisok szerint a fejlett és látszólag jól működő országok azért tartanak előrébb a modernitás centrális vonását képező progresszió útján, mert megtalálták az ideális politikai szisztéma kulcsát. Állítják, hogy léteznek olyan univerzális politikai megoldások, amelyek minden politikai közösség javára válnának, függetlenül annak sajátos történelmi és kulturális háttérétől. Ezen elképzelés arra épül, hogy gyakorlati cselekedeteink helyesége az azoknak fundamentumot adó absztrakt tervek minőségén múlik.

Az imént jellemzett *ideolog* (Asbóth, 1875: 9.) felfogással szemben a fontolva haladók azt vallják, hogy a helyes politikai berendezkedés nem érhető el a máshol már bevált minták másolásával és magyar környezetbe ültetésével, mert a politika szükségszerűen nem elvont eszmék gyakorlatban történő alkalmazása, hanem a ténylegesen létező emberi együttélés kereteinek kitalálása és megszervezése. Ebben az értelemben a politikai elvek absztraktságával szemben a valóság konkrétságát hangsúlyozzák. Rámutatnak arra, hogy ami esetleg az elmélet szintjén tökéletesen megalkotott és egyben jól kivitelezhető ötletnek is tűnik, az a realitás keretei között könnyen kudarcba fulladhat. Sőt előfordul, hogy nem pusztán egy sikertelen politikai kísérletnek leszünk szemtanúi, hanem – ahogyan megannyi történelmi példát tudnánk említeni – a társadalom radikális átalakítására irányuló törekvések szinte mindegyike rend-

kívül súlyos, legtöbbször maradandó károkat okozott az adott nemzetnek. Ennek oka, hogy az akár még pusztán jó szándék vezérelte teoretikusok sem képesek tökéletes, minden körülményre figyelemmel lévő koncepciókat alkotni. Ez önmagában nem okoz katasztrofális következményeket. Akkor válik igazán veszélyessé, amikor az elméletalkotók és az ő eszméiket megvalósítani igyekvő politikusok megfélemlennek az emberi tudás korlátolt mivoltáról.

A fontolva haladók meglátása szerint a liberalizmus inkább értelmezhető egyfajta hitként, semmint racionálisan végiggondolt világnézetként. Dessewffy az általa sokat bírált Kossuth Lajos gondolkodását egyenesen politikai valálasként (Dessewffy, 1841: 72.) aposztrofálta. Ezzel arra utal, hogy a liberálisokat azért rendkívül nehéz meggyőzni arról, hogy elveik milyen káros következményekkel járnak az egész politikai közösség életére nézve, mert állításuk ellenére végletesen absztrakt elméleteik nem ésszerűsége, hanem azon a hitbéli meggyőződésen nyugszanak, hogy gondosan kimunkált teóriáik segítségével képesek tökéletlen világunk minden hibáját kijavítani. A józan ész nevében fellépőknek tehát azért van nehéz dolguk, mert nem egyszerűen azt kell beláttatni velük, hogy koncepciójukban itt-ott ellentmondások vagy egyéb tévedések lelhetők fel, hanem arra kellene felhívni figyelmüket, hogy a liberalizmus kiindulópontjai is helytelen eszmei fundamentumokon állnak. Itt is megjelenik a liberális gondolkodás már korábban említett utópikus vonása: úgy tartják, hogy amennyiben birtokába jutunk a világunkról megszerezhető tudás összességének, továbbá amennyiben képesek vagyunk megfelelően alkalmazni azt a politikai játékszabályok meghatározásánál, akkor lehetőségünk nyílik megszabadulni a korábbi történelmi korokra jellemző megannyi társadalmi konfliktustól és az egyének életében jelen lévő szenvedéstől. Röviden: a liberalizmus által felvázolt jövőkép megvalósításával automatikusan olyan fejlődési pályára állunk, amelynek köszönhetően le fogjuk tudni zárni a történelem problémáktól terhelt időszakát és amely végén – még ha igencsak távol is, de – ott áll a tökéletes politikai berendezkedés képe.

A fontolva haladók ezzel szemben azt vallják, hogy az emberi tudás korlátokkal teli mivoltából fakadóan személyes kérdésekben és a politikai színtéren is nyilvánvalóan hibázunk és tévedünk időnként, és ez a jövőben sem lesz másként. A helytelen politikai döntések okozta társadalmi károk csillapítására viszont minden felelősen gondolkodó vezetőnek határozottan törekednie kell, mert minden egyes ígéretesnek tűnő, ám végül kudarcba fulladó reformkísérlet roncsolja az adott politikai közösség szövetét.

Szó esett már arról, hogy a fontolva haladás képviselői mennyire aggályosnak tartják azon, elsősorban a liberalizmusra jellemző gyakorlatot, amely a fejlettség magasabb lépcsőfokán álló nemzetek berendezkedésének kritikátlan másolásában látja az elmaradottnak tartott országok felemelkedésének útját. Ezen felfogás elutasításából azonban nem feltétlenül következik a nemzetközi perspektíva hiánya. Épp ellenkezőleg: mindhárom szerző kifejezetten szí-

vesen veszi górcső alá a mintának kikiáltott politikai rendszereket annak érdekében, hogy rámutasson a magyar környezetbe történő átültetésük nehézségeire. Akár Dessewffy (1841: 8.), akár Asbóthot (1875: 169.) nézzük, azt láthatjuk, hogy előszeretettel vetik össze hazánk és az ideálnak gondolt nyugati államok sajátosságait. Az összehasonlító metódus Tiszánál egyenesen központi szerepet tölt be: részletesen ír az osztrák (1923: 146–176.) és a német (1923: 176–183.) választásokról a célból, hogy a hibáikból okulhassunk és mi magunk ne kövessük el azokat. A komparatív módszer használatával arra hívják fel a figyelmet, hogy a nyugati országokban bevált megoldások csak igen óvatosan, alapos végiggondolást és magyar feltételekhez való igazítást követően adaptálhatóak, mert minden, látszólag sikeres intézményt csak a tágabb politikai rendszer ismeretében ítélnünk meg.

Hagyomány és haladás

A tradíció és a progresszió összehangolhatóságának kérdése központi helyet foglal el a fontolva haladás elvrendszerében. Ahogy a neve is mutatja, ezen eszme képviselői arra törekednek, hogy a fejlődés okozta gyökeres változások élet a megfontoltság eszközével tempítsák.

Kiindulópontjukat az a felismerés adja, hogy az adott politikai helyzet és az adott politikai közösség sohasem önmagában áll, hanem a múlt eseményei által formálódott jelen adja a tekintetbe veendő körülményeket. Amikor a politikusok arról gondolkodnak, hogy milyen irányba szeretnék kormányozni az országot, akkor az első lépésnek annak kell lennie, hogy tanulmányozzák a nemzet történelmét és hogy leszűrjék az abból a mára vonatkozó tapasztalatokat. Ez azért különösen fontos, mert a holnapot alakító politikai döntések helyessége elképzelhetetlen, ha nem veszünk tudomást a múlt–jelen–jövő egymáshoz szétbogozhatatlanul kötődő viszonyrendszeréről.

A magyar politikai fejlődés ebből a szempontból kifejezetten szerencsés volt, mert a történelmi változásokat hosszú időn keresztül sikerült egy olyan, részben intézményes, részben informális mederbe terelni, amely biztosítja a nemzet sorsának folyamatosságát. A brithez sok tekintetben oly hasonló magyar alkotmányosság évszázadokon át képes volt arra, hogy korlátozza a politikai közösség stabilitására nézve veszélyes folyamatokat. A fontolva haladók meggyőződése szerint büszkének kell lennünk ezen hagyományra és minden erőnkkel azon kell munkálkodnunk, hogy ezt alapként kezelve organikusán építsük tovább a nemzetet.

Itt is megjelenik a konzervatív gondolkodás nélkülözhetetlen vonása, a hátrózott forradalom-ellenesség. A fontolva haladók úgy látják, hogy a radikális reformok a társadalom stabilitását jelentő rendet ássák elő. Dessewffy a következőképpen mutat rá a túlzásba vitt újítások veszélyeire: „Haladtok újítási

pályátokon; lebontják a közfalakat, egyes hurkokon oldotok, kisikamlotok egy két gyűrűzet szorongásaiból; s nem veszitek észre, hogy ezen működés, ha csak új kezességek a rendnek nem adatnak, ha csak új kapcsok nem lépnek a társasági szövédébe, nem haladás, hanem csak a desorganisatio szomorú munkája, szomorú előfutója egy siralmas tabula rasanak.” (1841: 76.) Ahogy érzékletesen kifejti, tévedés azt hinni, hogy a mégoly ígértes víziókat felvázoló politikai látnokok és a megvalósításukra törekvő forradalmárok képesek teljességgel átalakítani, saját képükre formálni a társadalmat. Sőt, amikor azt gondolják, hogy egy minden ízében egységes rendszerré formálódó koncepciót valósítanak meg, akkor voltaképp csak annyit érnek el, hogy egy olyan berendezkedést bontanak meg, amely nehézségekkel és fennakadásokkal ugyan, de hosszú évszázadok óta élhető és működőképes kereteit nyújtja egy politikai közösségnek.

Azonban a radikális politika kritikája egyáltalán nem jelenti a fejlődés és a haladás tagadását. Dessewffyék felfogása szerint teljesen természetes és legitim, sőt támogatandó törekvés a politikusok részéről, ha a politikai közösség életének javítását és jobbá tételét tűzik ki célul. Elvégre is beszéljünk akár melyik fajta politikai berendezkedésről, annak mélyében – kimondva vagy kimondatlanul – megtalálható az az elvárás, hogy a döntéshozók igyekezzenek az általuk vezetettek problémáit mérsékelni.

Mindazonáltal a fontolva haladók felhívják a másik szélsőség kockázataira is a figyelmet. Ahogy Asbóth írja: „A politikai conservatio nem lehet tespedés.” (1875: 35.) Ezzel a kijelentésével azon, magukat konzervatívnak tartó embereknek üzent, akik a helyes politikai cselekvés irányát a változatlanságban és minden fennálló intézménynek a megóvásában látják. Ezen maradiságot hirdető eszmék képviselői összetévesztik a célt az eszközzel, ugyanis nem önmagában az a fontos, hogy az összes, egykor sikeres politikai megoldást védelmezzük és tovább élteszük, hanem az, hogy a múltból átmentsük az értékes és ebből fakadóan a jelen körülményei közt is a közösség javát szolgáló elemeket. Ám valójában még ennél is többről van szó: a korábbi időkben kielélt elképzelések akkor élnek igazán tovább, ha azokat a ma feltételrendszerébe integráljuk és folyamatosan megújítjuk őket. Ha nem így teszünk, akkor nem is a tradíciót ápoljuk, hanem egy élettelen politikai rendszert működtetünk tovább.

Desorganisatio és dissolutio helyett conservatio és consolidatio (1875: 14.) Asbóth János ezen négy fogalom köré csoportosítva fogalmazta meg velősen gondolkodásának lényegét. És valóban, ez a szinte programszerű állítás kitűnően lefedi a fontolva haladásnak a hagyomány és haladás kérdéskörében vallott nézeteit. Ez azt jelenti, hogy képviselői a tradíciók tiszteletén alapuló organikus fejlődésben hisznek, és csupán ebből kiindulva tartják lehetségesnek egy olyan politikai rendszer felépítését, amelyben az élet velejárójaként számon tartott változások nem feszítik szét a mindennapok nyugodt megéléséhez elengedhetetlen stabil és kiszámítható kereteket.

A politikum jellemzői

A fontolva haladás eszmerendszere a politika természetét illetően is a konzervatív világnézet főbb állításait vallja. Ennek megfelelően elmondhatjuk, hogy számukra a politikai gondolkodás mindenkor kizárólag a valóság talaján állva és annak követelményeit figyelembe véve képzelhető el. Ez összefüggésben áll azzal, hogy miért kritizálják⁴ oly hevesen az ideologikus felfogások megalkotóit: ők nem a realitás gazdag komplexitását tartják szem előtt, hanem a lényegi problémákat megkerülve egy erősen szűkített világot alkotnak meg és erre próbálják meg ráhúzni saját elméletüket. Szintén ide kapcsolódik, hogy a politika mindenekelőtt gyakorlati tevékenység, azaz a közösség mindennapjainak szervezése és igazgatása alapvetően cselekvésorientált beállítódást követel meg. A fontolva haladás elképzelése szerint a politikum kérdései a maguk teljességében csak a praxis világában tehetőek fel és válaszolhatóak meg.

„Bármilyen fogtunk volna, sohasem mulasztottuk el gondos lelkiismeretességgel kérdezni: mit mond éhez a liberálizmus kátéja, mit az angol gyakorlat, mit a francia doctrina, mit a német szobatudósok okoskodási asszkóiban sinlődő theorémája, mit a misericordianus humanizmus érzélgése; csak azt nem kérdeztük soha: mit mond hozzá a magyar érdek?” (Asbóth, 1875: 5–6.) Asbóth igen érzékletesen mutat rá arra, hogy meglátása szerint a magyar nemzetnek miért kell oly gyakran kudarcokkal szembesülnie. Ennek okát a politika félreértésében találja meg: hosszú időn keresztül idegen népek gondolkodását és elvont ideológiákat követtünk ahelyett hogy a saját szempontjainkat tartottuk volna szem előtt.

Mit jelent valójában Asbóth művének egyik kulcskifejezése, a sokat emlegetett magyar érdek? Elsőre egy meglehetősen semmitmondó fogalomnak tűnik, azonban ha jobban mögé nézünk, akkor azt láthatjuk, hogy mindkét tagja igen nagy jelentőséggel bír. Amikor azt hangsúlyozza, hogy céljaink megfogalmazásakor a magyarságra kell koncentrálnunk, akkor azt a jellegzetesen konzervatív meggyőződést teszi magáévá, amely a politika természetes terepének az emberiség helyett a nemzetet, a globális helyett a lokálist, az univerzális helyett a partikulárist jelöli meg. Ezen a ponton jelenik meg az érdek fogalma, ugyanis világunk komplexitásából fakadóan a különböző nemzetek számára más és más politikai berendezkedés lesz az ideális. Innen nézve valakinek vagy valaminek az érdekét figyelni annyit tesz: arra koncentrálni, hogy mi a jó az adott illetőnek vagy közösségnek. A magyar érdek kiemelésével tehát Asbóth amellelt foglal állást, hogy a magyar politikai vezetők elsődleges kötelessége mindenkor abban rejlik, hogy nemzetük szempontjainak érvényesítésére törekedjenek még akkor is, ha azok sok esetben tiszteletre méltó morális elvekkkel vagy sikeres nyugati országok gyakorlatával mennek szembe.

Az előbbieken vázolt felfogás egyáltalán nem egy új gondolkodásmód lenyomata. Épp ellenkezőleg: alapjai egészen a jó kormányzás klasszikus kon-

cepciójáig visszavezethetőek. Ennek megfelelően a politikusok feladata az, hogy kitalálják és a mindennapokban megszervezzék, hogy politikai közönségük milyen keretek közt és hogyan élje életét. A tevékenység sajátos mivoltából adódóan mindig kizárólag az éppen fennálló viszonyok közepette fogalmazható meg valamiféle kormányzási alternatíva, vagyis a politikai szituációnak a valósághoz való kötöttsége nem teszi lehetővé a politikum kiváltását vagy helyettesítését más típusú cselekvésformákkal.

FONTOLVA HALADÁS ÉS DEMOKRÁCIA

Emberkép

A fontolva haladók meglátása szerint a demokrácia kiterjesztését pártoló politikai erők a demagógia eszköztárát hívják segítségül, amikor az emberi gőgre apellálva követelik a népakarat mindenre kiterjedő figyelembevételét. Nyilvánvaló, hogy a tömegek számára roppant imponáló, amikor a nevükben fellépő politikai szereplők a többség igazáról és kollektív bölcsességről beszélnek. Asbóth Benjamin Disraeli rektori beszédét idézve a következőképpen szól a kérdésről: „[Disraeli] kiemeli, hogy mily fontos ismerni a korszellemet. De a korszellem téves is lehet, és ez ellen küzdeni a belátó és becsületes férfiúnak kötelessége. Utal a keresztes háborúkra, melyek a korszellemben, de azért mégis haszontalanok és kárhozatosak voltak. Végre a mi korunk szellemének az egyenlőséget mondja és inti hallgatóit, hogy a helyestől a tévest különböztessék meg.” (Asbóth, 1875: 177.)

Minden történelmi időszaknak van tehát egy általános szellemi karaktere, amely leképezi az akkor élő emberek túlnyomó részének gondolkodását. Azonban óriási hibát követünk el, ha azt feltétlen követendőnek állítjuk be. Különösen veszélyes, ha a népakarat megfellebbezhetetlen helyességét hirdető elképzeléseket tesszük meg mércéül, mert ezek az emberi természetben inhereensen meglévő gyengeséget és rosszra való hajlamot hagyják figyelmen kívül.

Ezek az alapvetések adják a fontolva haladók demokráciával szembeni kétélyeinek kiindulópontját. Úgy látják, hogy az erőltetett progresszió propagálói egy olyan ideológia terjesztésén munkálkodnak, amely nem vesz tudomást az emberi jellem alapvető hiányosságairól. Természetünk félreértése ráadásul nem elvont, valóságos relevanciával nem bíró tévedés, hanem olyan hibás meggyőződés, amely a mindennapokban komoly következményeket von maga után. A tömegek mindenféle kontrolltól megszabadított akarata nem képes kezelni saját korlátait és így módon szeszélyeinek kiszámíthatatlan változékonysága rendszeresen erkölcsi tévutakra vezeti a közösséget.

A fontolva haladás elképzelése szerint a politikai cselekvés egyik lényegi feladata pontosan abban áll, hogy ezen defektusok kordában tartásával a ben-

nünk meglévő jót helyezze előtérbe. Ebben az értelemben a demokrácia irányába történő elmozdulást egy tanulási folyamatként fogja fel, amely akkor mondható sikeresnek, ha a végén a nép tisztában lesz erkölcsi gyengeségeivel és számolni fog velük. Itt jelenik meg a konzervativizmus antiutópikus karaktere: ne azt tűzzük ki a demokratikus átalakulás céljának, hogy a folyamat végén a tömegek minden esetben helyesen döntsenek, hanem azt, hogy minél inkább érzékeljék korlátoltságukat és ezzel összhangban a morális javulás az önmérséklet erényében manifesztálódjon.

Episztemológiai sajátosságok

„Jelenleg Magyarországon népszerű azon politikai iskola, melyet kat exochen a mozgalom pártjának lehet nevezni: népszerűtlen az, melly a mozgalmat mérsékelni, a törvényes formákhoz kötni, bizonyos elveket tiszteletben tartani, s haladásunkat a rögtönzés veszélyeitől megőrizni ohajtja.” (Dessewffy, 1841: 14–15.).

A fontolva haladás védelmezői úgy érzik, hogy a felfogásuk politikai térben való érvényesülését leginkább az nehezíti, hogy egy aszimmetrikus pályán kell „megmérkőznie” a nép kegyét és hiúságát kereső radikális eszmével. Az antropológiai alapvetéseket vizsgálva már láthattuk, hogy az immorális döntések gyakorta nagyobb népszerűségnek örvendenek a tömegek körében, mint az erkölcsileg helyes megoldások. Ez nincs másként a világról szerzett vagy megszerzhető tudással kapcsolatban sem: az emberek legtöbbször előítéletekre, babonákra és szóbeszédre alapozva formálják meg politikai álláspontjukat, ahelyett hogy végiggondolt és megalapozott elképzelésekkel támasztanák alá saját nézeteiket.

Egy demokratikus politikai rendszerben ráadásul hatványozottan jelentkezik ez a veszély, ugyanis a pontos ismeretek és a részletesen kidolgozott koncepciók hiányát tovább súlyosbítja az a tény, hogy a felizgatott tömegek ingerültsége (Dessewffy, 1841: 11.) hajlamos teljesen irracionális irányba vinni a politikai folyamatokat. Dessewffy felelős politikusként erre akarja felhívni a figyelmet, amikor az elsöprő, hirtelen jött népi lelkesedés következtében jelentkező hibákról és rossz döntésekről beszél. Meglátása szerint a demokrácia élharcosai – mindenekelőtt a már korábban említett Kossuth – vallási fanatikuskokra jellemző hevülettel vetik bele magukat a politikai küzdelembe és céljaik elérése érdekében ennek a hitszerű elszántságnak a nép körében is igyekeznek táptalajt adni. Márpedig „nincs veszélyesebb tanácsadó törvényhozás és országos dolgok körül, mint a lelkesedés és enthusiasmus” (Dessewffy, 1841: 12.).

A fontolva haladóknak a demokráciával kapcsolatos bizalmatlanságát az is erősen táplálja, hogy a népakaraton alapuló rendszerben a döntéshozók többsége nincs felvértezve a tudatos véleményformáláshoz elengedhetetlen alap-

vető tudással. Éppen ezért rendkívül káros az a liberálisokra jellemző érvelés, mely a nyugati országokban régóta érvényben lévő politikai intézmények honosításában látja a magyar politikai problémák megoldását. A doktriner gondolkodás szükségképpen eltereli a figyelmet a konkrét politikai helyzetről és az absztrakt, a valósággal kapcsolatot nem ápoló ideológiák terepére helyezi át a viták középpontját.

Ennek a kérdésnek a demokráciára nézve számos dimenziója van, legszembeötlőbb módon azonban a választójogi viták során találkozhatunk vele. Tisza István⁵ azt a célt tűzte ki tanulmányaival, hogy megértesse: önmagában nem elegendő, sőt kifejezetten kontraproduktív lehet, ha az elmélet szintjén működőképesnek látszó elképzeléseket mindenféle reflexió és végiggondolás nélkül próbálunk meg a gyakorlatban megvalósítani. Különösen igaz ez, ha olyan mélyreható, a rendszer egészét érintő változásokat hozna magával, mint például az általános választójog bevezetése. Ilyen döntéseket csak akkor szabad meghozni, ha előtte megvizsgáljuk, hogy a specifikus magyar viszonyok közt milyen következményei lehetnek. Az érvelés a modern közpolitikai elemzések világából is ismerős lehet: az előzetes hatásvizsgálat fogalma ugyanerre a gondolatmenetre vezethető vissza. Ha úgy tetszik, akkor Tisza ezen írásai voltaképpen a demokrácia bevezetésének lehetséges következményeit felmérő háttanulmányok voltak.

A nemzetközi tapasztalatok alapján Tisza igazoltnak látta aggodalmait (Tisza, 1923: 217). A társadalom újonnan választójoghoz jutott alsó rétegei előnyben részesítik a saját osztályukból származó jelölteket, ami azt okozza, hogy csökken a törvényhozásba jutott képviselők átlagos műveltségi szintje. Ez összességében természetesen jelentősen rontja az ott zajló munka minőségét is. Azonban további negatívumok is érzékelhetőek; a változások hatására a bal- és a jobboldali szélsőséges pártok egyaránt megerősödtek és releváns szereplőivé váltak a politikai palettának (Tisza, 1923: 215.). A radikális megoldásokat követelő erők pedig olyan érzelmileg túlfűtött és indulatos közhangulatot teremtenek, amelyben egyre kevésbé van helye a józan vitának és az ésszerűsége alapuló párbeszédnek.

A fenti félelmek ellenére a fontolva haladók mégsem állítják, hogy a demokratikus berendezkedés mindenképpen maga után vonja a közélet intellektuális romlását. A veszély elkerülése érdekében azonban tenni kell, a legfontosabb feladat pedig a nép általános műveltségi szintjének fokozatos emelése. Ez természetesen hosszú időt igényel, ráadásul – ahogy Tisza is hangsúlyozza (1923: 219.) – a politikai kultúra fejlődése előfeltételezi a társadalom gazdasági helyzetének javulását is. A polgárok ugyanis csak abban az esetben képesek műveltségüket növelni és tájékozottságukat bővíteni, ha mindennapjaikat nem teljes egészében az egzisztenciális küzdelem teszi ki. Éppen ezért hamis az az érvelés, amely a politikából kizárt osztályok anyagi viszonyainak javítását az általános választójog megadásával kívánja orvosolni. Az elsiertett és ebből adó-

dóan kudarcos reformok pont az ellenkezőjét érik el, mint amit a demokrácia elszánt hívei akartak: új világ beköszönte helyett csalódás és kiábrándulás hatja át a tömegek szívét, akik elégedetlenségükben új, jóval veszélyesebb ideológiákban látják majd gondjaik megoldását.

Hagyomány és haladás

Ellenfeleik rendszeresen a fontolva haladók szemére vetik, hogy nem rendelkeznek tételszerű és számon kérhető programmal, a reformok lassítása pedig csupán azt a célt szolgálja, hogy a számukra kedvező állapotokat, a status quót minél tovább fenntartsák.⁶ A megfontoltság és az önmérséklet politikája azonban szükségszerűen reaktív vagy védelmi feladat (Békés 2009): abból indul ki, hogy a fennálló viszonyok bizonyított működőképessége okán csak akkor nyúlhatunk okosan hozzá a társadalom bonyolult szerkezetéhez, ha a jelenleg rendelkezésünkre álló feltételrendszert vesszük alapul. A végiggondolásból adódó esetleges késedelemnél sokkal károsabbnak ítéli meg azt, ha a változások megbontják a politikai közösséget összefűző kötelékeket.

Ezeket az elveket tartják szem előtt akkor is, amikor a demokrácia korába lépve egyre erősebbé válnak azok a hangok, amelyek a progresszió és a korszerűség nevében sürgetik, hogy a népakarat legyen a politikai folyamatok első számú igazodási pontja. Ennek szükségességét a történelem menetével szokták alátámasztani, vagyis érvelésük szerint az események egymásutánisága mögött kirajzolódik egy olyan nagy hatású erő, amely meghatározott mederbe terelve jelentősen szűkíti a politikai cselekvők mozgásterét. Ebből a perspektívából nézve nem az a kérdés, hogy támogatandó-e a demokrácia elterjesztése, hanem hogy a döntéshozók felismerik-e a haladás következő lépőfokát és annak megfelelően cselekednek-e.

A fontolva haladók szintén nagyra becsülik a történelem beható ismeretét, de eltérő megfontolások alapján. Nem úgy tekintenek rá, mint egy távoli kényszerítő erőre, hanem annak lehetőségét látják benne, hogy tisztában legyünk a politikai közösség gyökereivel és erre a tudásra szervesen építve jelölhessük ki a további fejlődés irányát. Számukra tehát a múlt nem az el- és a lemaradottság szimbóluma, hanem a jelen stabilitásának záloga.

A fentiekből ered, hogy a demokratikus elv érvényesülésének sikere nagymértékben attól függ, hogy ezen gondolat milyen hagyományokkal rendelkezik az adott politikai közösségben. Dessewffy kifejezetten optimistán nyilatkozik a kérdést illetően: „Mi készek vagyunk az alkotmányos politikai jogok jóvoltában részesíteni, vagyon, értelmesség és erkölcsiség javalta kezességek mellett, azokat, kik e kincsből máig kizárják. Tovább megyünk; meggyőződésünk az: hogy egész Európában mi vagyunk amaz ország, hol ilyen lépés, ha kellő mértékben történik, legkevesebb veszéllyel vagyon összekötte; mert ná-

lunk nem új gyakorlatokat s köztanácskozási formákat kell feltalálni a neophyták számára: de bevenni őket a századok óta készen álló formáknak sánczaiba, régi megrögzött szokások közibe, mellyek, Angliát talán kivéve,⁷ a valóságos életbe sehol annyira bele nem szövődtek, mint minálunk.” (1841: 3–4.)

A liberális gondolkodás a rend sarokkövét képező hagyományt egyfajta történelmi ballasztként azonosítja, amely gátolja az időszerű reformok véghezvitelét. Ezért vélekedik úgy, hogy a rövidebb múltra visszatekintő államok könnyebben tudnak igazodni a történelem menetéhez. Dessewffy gondolkodásában ezzel szemben a magyar politikai és közjogi tradíciók évszázadok óta tartó organikus fejlődése teszi lehetővé, hogy viszonylag kevés sűrűlődség árán bővítsük a politikailag aktívak körét. Másképp fogalmazva: a politikai döntésekben való részvétel mint a demokratikus kormányzati forma alapeleme, csírájában már eddig is fellelhető volt a magyar politikai kultúrában, ebből fakadóan nem úgy kell tekinteni hagyományainkra, mint egy avított, idejétmúlt, leváltandó ke-retre, hanem egy olyan berendezkedésre, amely alkalmazkodási potenciálja révén képes adaptálódni a változó világunk folyton megújuló feltételeihez.

Mindazonáltal nem szabad hagyni, hogy a trendekhez való idomulás feltételezett kényszere irányítsa az ország demokratizálását. Tisza is erre utal, amikor a következőket írja: „Hogy a haladás elől nem szabad többé elzárkóz-nunk, az iránt aligha lesz véleménykülönbség az országban. Jelenleg érvényben álló választójogunk megalkotása óta nagy átalakuláson mentünk keresztül. Új erők születtek és fejlődtek. Ezeknek érvényesülési törekvése belsőleg indokolt, további visszaszorításuk a nemzeten boszulná meg magát. A kérdés csak az: meddig mehetünk? Hol van az a határ, amelyen túl ma még nem szabad jogot adnunk, ha a nemzet sorsát avatatlan kezekre bízni nem akarjuk?” (Tisza, 1923: 208.).

Tisza állítása szerint a történelmi viszonyok alakulása láthatóan a demokratizálódás irányába mutat, azonban Magyarország jelenlegi állapotában óriási hibát követnénk el azzal, ha elhamarkodottan tárnánk ki a széles néptömegek előtt a döntéshozatal kapuit. Úgy véli, hogy a magyar nemzet nem érett meg egyelőre arra, hogy bevezetésre kerüljön az általános választójog. Itt mutatkozik meg a fontolva haladás progresszió-kritikájának lényegi mondanivalója: tévedés azt gondolni, hogy a nyugatról importált fejlődésminták alkalmazása minden esetben előnyünkre válik. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a demokratikus elem túlsúlya egyértelműen a liberális preconcepciókkal ellentétes irányba mutat; a haladás fogalmához impliciten tapadó javulással szemben a nemzet sorsának rosszabbra fordulását idézi elő.

Hogyan kerülhetjük el az előbb jellemzett intellektuális zsákutcát? A fontolva haladóknak meggyőződése szerint a döntő mozzanat a gondolkodás helyes fókuszálásában rejlik, ugyanis a demokrácia mihamarabbi elterjesztése helyett a számunkra ideális szisztéma kialakításán kell munkálkodnunk. Elvégre is ez a politika igazi célja.

A politikum jellemzői

Korábban már rögzítettük, hogy az Asbóth által centrális gondolatként exponált *magyar érdek* nem más, mint a jó kormányzás klasszikus elvének derivátuma. Arra azonban még nem adtunk explicit választ, ezen elképzelés milyen következményekkel bír a fontolva haladók demokráciáról vallott nézeteire. Zárás-képpen erről lesz szó.

A fentiek értelmében a politikai gondolkodás és cselekvés legfőbb célja az, hogy megtalálják a politikai közösség számára adekvát együttélési formát. Ennek megfelelően hiba – sőt, ami még rosszabb: ideologikus prekoncepció – lenne előzetesen kizárni a demokratikus berendezkedést az elméletben felmerülő opciók közül. Az egymástól gyökeresen eltérő elképzeléseknek a megvitatása csupán javíthatja a végül megszületendő javaslat minőségét. Röviden tehát: miért ne szabadna megfontolni a demokratikus szisztéma előnyeit és hátrányait?

Ez a gondolatmenet egyértelműen azon konzervatívoknak szól, akik az egyenlőség irányába történő haladástól való – sok szempontból megalapozott – félelmükben arra törekednek, hogy démonizálják a demokrácia mellett állást foglaló politikai szereplőket és vitaképtelennek állítsák be az általuk képviselt elveket. Ez az érvelés azonban a konzervativizmus félreértése: a politikai változások okozta károkkal szemben nem akkor tudunk megfelelően védekezni, ha a jelenlegi állapot mindenféle átalakítását elutasítjuk, mert így ugyan valóban továbbvisszük a múlt örökségét, ám a mögötte álló elveket szem elől tévesztjük. A politikai rendszer eszköz és nem cél: csak addig szabad a fennálló kereteket oltalmazni, ameddig azok a nemzet javát szolgálják. Elképzelhető, hogy a körülmények akképp alakulnak, hogy a népakarat szerepének növelése kifejezetten a politikai közösség érdekében fog állni. Fordítva is igaz: nem kizárt, hogy bizonyos történelmi feltételek mellett pont a demokrácia ellenzése megy szembe a közjával. Ebből következik, hogy bizonyos esetekben éppen a konzervatív világnézetből adódhat a tömegek politikai részvételének támogatása.

Azonban a látszattal ellentétben a fenti gondolatmenet nem ad szabad utat a liberális jogkiterjesztő törekvéseknek. Sőt a demokrácia mint megfontolandó, ám potenciális kockázatokkal járó opció felmerülése is bizonyítja, hogy a politika világában a nagy hatással bíró döntések meghozatala kiemelt felelősséggel jár (Tisza, 1923: 206–207.). Ez a megállapítás összhangban van azon konzervatív meggyőződéssel, miszerint a politikai cselekvés értékes és méltóságteljes foglalatosság, amely sajátos természete révén nem helyettesíthető más tevékenységformákkal. A fontolva haladók azt tartják egyik legfontosabb feladatuknak, hogy meggyőzzék ellenfeleiket a politika komolyan vételének szükségességéről, hiszen habár sok feszültség és szenvedés okozója, az emberi együttélés megszervezésének mégis ez az egyetlen útja.

KONKLÚZIÓ

Dessewffy Aurél, Asbóth János és Tisza István gondolkodásának rekonstruálásával egy olyan eszmei irányzat legfőbb vonásait bontottuk ki, amely bizonyítékként szolgál a konzervatív és a demokratikus felfogás összebékíthetőségére. Ahogy az írás elején is leszögeztük, a magyar konzervatív hagyomány sokrétősége igencsak megnehezíti a kutató dolgát, amikor sommás megállapításokat akar tenni annak karakteréről. A közös politikai filozófiai alapok tisztázása után a hazai konzervativizmus egyik leágazásának, a fontolva haladásnak a példáján keresztül világítottunk rá arra, hogy ilyen sajátos formában a konzervatív demokrácia ideája a magyar eszmetörténetben érvényes előképpel rendelkező, koherens szellemi konstrukció még akkor is, ha nem ezzel a megnevezéssel illetik.

Természetesen ebben az esetben sem arról van szó, hogy a konzervativizmus a demokratikus elképzelések feltétel nélküli támogatójává válna. Az itt kifejtett gondolatmenet sokkal inkább arra mutat rá, hogy a konzervatívok népakarattal szembeni bizalmatlansága egyszerre számol a különböző politikai alternatívák megfontolandó mivoltával és a belőlük potenciálisan következő kockázatokkal. A fontolva haladók ezen megfontolások mentén jutnak el arra a tipikusan konzervatív meggyőződésre, hogy az emberi együttélés sajátosan összetett jellege megköveteli minden politikai vezetőtől, hogy gondolkodását az ideologikus rögzültségektől megszabadítva a valóság viszonyrendszerének vesse alá.

Végezetül érdemes pár szót szólni arról, hogy az itt leírtak milyen tágabb szellemi perspektívákat nyithatnak meg számunkra. Igen érdekes és további vizsgálódásra okot adó kérdés, hogy a fontolva haladás elvrendszere mint a konzervatív világkép egyik leágazása miként kapcsolódik más konzervatív irányokhoz. Könnyen elképzelhető, hogy ha képesek lennénk kimutatni a közöttük fennálló összefüggések bonyolult hálóját, akkor azt látnánk, hogy a fontolva haladás demokráciaképe nem egy elszigetelt, magányos intellektuális út, hanem a konzervatív demokrácia sokarcú koncepciójának egy lehetséges megnyilvánulási formája. A jelenség megértésének minden bizonnyal egy további fontos hozadéka is lenne: arra ösztökélné a politikatudomány képviselőit, hogy árnyalják, sőt értékeljék újra a konzervativizmus modernítésben betöltött szerepét.

JEGYZETEK

¹ Itt nem csupán a gyakorló politikusokra kell gondolni, hanem arra, hogy a más alaptermészetű tevékenységet űző és ezáltal különböző szférák logikáját követő szerzők (írók, költők, filozófusok, teológusok stb.) politikailag értelmezhető megszólalásait szintén tekinthetjük úgy, mint egyfajta kísérletet a politikai jelenségek vagy tennivalók helyes értelmezésére.

- ² Dessewffy a következőképpen érvel a politikai gondolkodás jelentősége mellett: „Sehol a világon nem követte közvetlen a forradalom a forradalmi eszméknek nyilvánítását; és még is minden forradalmak in ultima analysi az eszmékben gyökereznek: mert az ige tetté válik, s a mi a velőkben gyökeret ver, előbb utóbb, keresztül bocsátva a szenvedélyeken, átmege cselekedetekbe.” (1841: 58).
- ³ Nem csupán Romsics helyezkedik erre az álláspontra, hasonló gondolatokkal másoknál is találkozhatunk. Schlett István Asbóth kapcsán jut erre a következtetésre (2010: 709.), sőt Dénes Iván Zoltán (2008: 179.) Szekfű Gyulát idézve mutat rá arra, hogy ezen vélekedés milyen hosszú múltra tekint vissza.
- ⁴ Ennek kapcsán Dessewffy Aurél nem csak a liberálisokkal, hanem a hozzá hasonlóan konzervatív meggyőződésű apjával, Dessewffy Józseffel is polemizált. Vaderna Gábornak a Dessewffyek konzervativizmusáról szóló tanulmányából tudható, hogy például a sajtószabadság kérdésében Aurél még vele szemben is határozottan amellet foglalt állást, hogy a politikában nem szabad összetéveszteni a célt az eszközzel (Vaderna, 2017: 489.).
- ⁵ A kérdés kapcsán Tisza egyik legelszántabb politikai ellenfele Jászi Oszkár volt. Vitájuknak a schletti módszertant követő értelmezéséről lásd Illés Gábor (2012) tanulmányát.
- ⁶ Ez a gondolat jelenik meg Dénes Iván Zoltán 1989-es kötetének, a Közügyvé emelt kiváltságörzésnek már a címében is, majd felbukkan újabb művében, a Liberális kihívásra adott konzervatív válaszbán is (Dénes, 2008: 185.).
- ⁷ Érdemes megfigyelni, hogy a fontolva haladók – más magyar konzervatívokhoz hasonlóan – milyen fontos analógiát látnak a brit és a magyar politikai fejlődés között. Számukra az ottani minták azért bírnak érdemi mondanivalóval a hazai helyzetre vonatkozóan, mert a két nemzet gondolkodását összevetve attitűdbeli hasonlóságot vélnek felfedezni. A brit felfogás jellegzetes vonásaihoz (evolucionista társadalomszemlélet, [Lánczi, 2001: 42.], a forradalmi megoldások elvetése, a történeti alkotmány tiszteletben tartása stb.) olyan elveket társítanak, amelyek a magyar nemzet politikai értékrendjének is sarokkövei. Ebből következik, hogy a nyugati demokratikus kísérletek közül a britek számunkra a leginkább releváns; a szellemi hasonlóság miatt az ő példájukból tanulhatunk a legtöbbet.

IRODALOM

- Asbóth János (1875): *Magyar conservatio politika*. Budapest, Légrády testvérek.
- Balázs Zoltán (2010): Menczer Béla gondolkodása és a magyar konzervativizmus hagyománya. *Politikatudományi Szemle*, 19. évf., 1. sz., 67–93.
- Békés Márton (2009): Ifjú konzervatívok I. *Konzervatórium*. Elérhető: https://konzervatorium.blog.hu/2009/12/30/ifju_konzervativok_i.
- Dessewffy Aurél (1841): *X. Y. Z. könyv*. Pest, Trattner–Károlyi.
- Dénes Iván Zoltán (1989): *Közügyvé emelt kiváltságörzés*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dénes Iván Zoltán (2008): *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz*. Budapest, Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.

- Illés Gábor (2012): Választójogi viták 1905 után Tisza István és Jászi Oszkár között. *Kommentár*, 7. évf., 6. sz., 35–53.
- Lánczi András (2001): Eszmék kora: Asbóth János és a modernség. In: Lánczi András: *A politika reneszánsza: válogatott írások, 1990–2000*. Budapest, Pallas–Attraktor.
- Nisbet, Robert (1996): *Konzervativizmus: álom és valóság*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- Oakeshott, Michael (2001): Konzervatívnek lenni. In: Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Scruton, Roger (2017): *Conservatism*. London, Profile Books.
- Romsics Ignác (2016): Diktatúra és demokrácia között. In: Dénes Iván Zoltán et al: *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Quinton, Anthony (1995): *A tökéletlenség politikája*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- Skinner, Quentin (2002): Meaning and Understanding in the History of Ideas. In: Quentin Skinner: *Visions of Politics Volume I: Regarding Method*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790812>.
- Schlett István (2009): Mi a konzervativizmus mint politikai pozíció – adott helyen, adott időben? *Kommentár*. 4. évf., 2. sz., 5–20.
- Schlett István (2010): *A politikai gondolkodás története Magyarországon II*. Budapest, Századvég.
- Szalai Miklós (2017): A nemzeti liberalizmustól a keresztény újkonzervativizmusig: Asbóth János gondolkodói pályájához. *Századok*, 151. évf., 4. sz., 843–878.
- Tisza István (1923): *Gróf Tisza István összes munkái. Első kötet*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Tocqueville, Alexis de (1993): *Az amerikai demokrácia*. Budapest, Európa.
- Vaderna Gábor (2017): Dessewffyek: A konzervativizmus három útja. *Századok*, 151. évf., 3. sz., 481–498.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6, 22–43. <https://doi.org/10.2307/20048274>.